

УДК 378.4

А. В. Сергієнко

РОЗВИТОК УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

© Сергієнко А. В., 2017

<http://orcid.org/0000-0002-5364-3769>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.579256>

Метою статті є висвітлення процесу становлення юридичної університетської науки у першій половині ХІХ століття на території Лівобережної України. Як результат, нам вдалося визначити, що у першій половині ХІХ ст. склались наукові напрями вітчизняної юриспруденції, які спирались на класичні дослідження вчених західних країн. Розробка національних підходів до вивчення юридичних проблем стає актуальною тільки після прийняття Другого університетського статуту з початком реформування законодавчої сфери. Необхідність отримання високоякісних спеціалістів, вихованих на нових законах, змушувала оновлювати бачення організації вищої юридичної освіти, як інструменту наближення до європейських стандартів і активно працювати в науковій галузі.

Ключові слова: юридична освіта, юридична наука, університетський статут, реформування, право.

Сергиенко А. Развитие университетской юридической науки в первой половине ХІХ века.

Целью статьи является освещение процесса становления юридической университетской науки в первой половине ХІХ века на территории Левобережной Украины. Как результат, нам удалось определить, что в первой половине ХІХ в. сложились научные направления отечественной юриспруденции, которые опирались на классические исследования ученых западных стран. Разработка национальных подходов к изучению юридических проблем становится актуальной только после принятия Второго университетского устава с началом реформирования законодательной сферы. Необходимость получения высококачественных специалистов, воспитанных на новых законах, заставляла обновлять видение организации высшего юридического образования, как инструмента приближения к европейским стандартам и активно работать в научной отрасли.

Ключевые слова: юридическое образование, юридическая наука, университетский устав, реформирования, право.

Serhiienko A. The development of legal university science in the first half of the nineteenth century.

Effective implementation of changes to any system is not possible without a detailed study of the history of its formation and functioning. Historical

retrospectives allow us to understand the strengths and weaknesses of the process to analyze the acquired experience and outline the prospects for further research. The aim of the article is to highlight the process of the legal university science development in the first half of the XIX century on the territory of left-bank Ukraine, which was the part of the Russian Empire. It will help us to understand the origins of the modern jurisprudence. The author determined that developed in the first half of the XIX century scientific directions of the native law were based on the classical studies of Western scientists. National legal study approaches elaboration became relevant only after the adoption of the Second University Statute with the beginning of the legislative sphere reforms. The necessity of high-quality specialists who were brought up on the new laws forced to update the organization's vision of higher legal education, as an instrument of approximation to European standards and to work actively in the scientific sector.

Key words: *legal education, legal science, University Statute, reforms, law.*

Постановка проблеми. Освіта сучасної України, перебуваючи на етапі реформування та переорієнтації на європейський напрям розвитку, потребує розробки нових напрямів, підходів та методів організації і забезпечення освітнього процесу і наукової університетської діяльності. Виконання найбільш важливих суспільних та державних завдань покладається на вищу юридичну освіту, пріоритетом якої є підготовка висококваліфікованих фахівців для роботи в органах державного апарату, судах, прокуратурі, адвокатурі та правоохоронних органах. Саме тому, дослідження галузі вищої юридичної освіти з усіма її складовими набуває особливої актуальності.

Ефективне впровадження змін до будь-якої системи не можливе без детального вивчення історії її становлення та функціонування. Історичні ретроспективи дозволяють зрозуміти слабкі та сильні сторони цього процесу, проаналізувати вже набутий досвід та окреслити перспективи його подальшого дослідження. Тому, **метою нашої статті** є висвітлення процесу становлення юридичної університетської науки у першій половині XIX століття на території Лівобережної України, яка тоді входила до складу Російської Імперії, що допоможе нам глибше зрозуміти витoki сучасної юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Історія вищої юридичної освіти на території України бере свій початок у XIX столітті з відкриттям першого класичного університету у місті Харкові. Необхідність високоосвічених спеціалістів юридичного профілю виникла через неспроможність державного апарату якісно виконувати свої функції. Відсутність спеціально навчених

фахівців, що вміють правильно трактувати та застосовувати законодавчі акти, призвела до нівелювання правового сегменту суспільства. Відкриття профільних факультетів, де можна було б вивчати спочатку законодавчі акти, а потім вже і правознавство, як науку, допомогало створити необхідні умови для виходу дореволюційної Росії на європейський простір. У першому Університетському статуті 1804 року зазначалося, що: «університетъ есть высшее ученое сословіе, для преподаванія наукъ учрежденное. Въ немъ готовится юношество для вступленія въ различныя званія государственной службы» [2, с. 589].

Таким чином, основним завданням вищої освіти першої половини XIX ст. було все ж практичне застосування отриманих знань. Але й науці відводилось важливе місце. При університетах організовувались спеціальні комісії, очолювані ректором, які один раз на місяць мали збиратися та обговорювати основні здобутки в галузі науки, досягнуті їх викладачами, як в межах країни, так і за її кордонами. Викладання у вищих навчальних закладах Росії XIX століття забезпечувалось професорами, що мали дипломи провідних європейських вузів або ж мали викладацький досвід за кордоном. У Харківському університеті, наприклад, у перше десятиліття його існування співвідношення між вітчизняними викладачами та іноземцями було 59% до 41%; в наступні двадцять років це співвідношення значним чином змінилось – іноземців було 23%, а вітчизняних вчених – 77%, при цьому з 17 іноземних викладачів нових було тільки троє, всі інші залишились з попередніх років [5, с. 50]. Зважаючи на це, уряд досить ретельно контролював процес організації навчання на юридичних факультетах через відповідні директиви Міністерства народної освіти. Так, в Указі імператора від 23 квітня 1834 року говорилось, що міністр народної освіти у першу чергу має звернути увагу «Комитета устройства учебных заведений» на викладання основ права. Воно повинно здійснюватись відповідно спеціально розробленим урядовим інструкціям [3, с. 5]. Це означало підпорядкування змісту навчальних дисциплін принципам і догмам офіційної ідеології, а методики викладання установленим формам. Проте, не зважаючи на це, в навчально-методичній літературі того часу нерідко з'являлися авторські лекційно-методичні розробки, що мали досить значний вплив на подальший розвиток та формування сучасної вищої юридичної школи. Так, наприклад, російський вчений-філософ німецького походження Йоган

Баптист Шад, який з 1804 року очолював кафедру філософії Харківського університету, свої лекції з логіки, емпіричної психології, філософії, історії філософських дисциплін та теорії естетики читав, як зазначав Д.І. Багалій, виключно «по собственнымъ запискамъ» вченого [5, с. 62]. А крім того, він кожного місяця влаштовував філософські диспути, під час яких досить детально розглядалися питання не тільки загальнофілософського характеру, а й окремі аспекти з філософії права. Ад'юнктом професора Шада та його послідовником був німецький вчений Йозеф Ланг, навчально-наукова діяльність якого була теж досить тісно пов'язана з Харківським університетом. Він викладав ряд дисциплін – «право природне особливе» і «загальне цивільне» та «народне право», на кафедрі «права естественнаго, политическаго и народнаго». В книзі Д. Багалія «Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905)» зазначається, що Ланг вель преподаваніе по праву естественному, политическому и народному по своим запискам, і саме під час роботи в Харківському університеті вже ординарний професор Ланг написав свої найвідоміші роботи, серед яких дослідники проблеми виділяють роботу «Об изучении юридических и политических наук». [4, с. 267]

На початку 30-х рр. ХІХ ст. в духовне життя російського суспільства почалося впровадження так званої «теорії офіційної народності», суть якої виражалась формально «православие, самодержавие и народность». Відповідно до цього відбулась перебудова навчального процесу в Університетах. Одним із завдань її стало: не допустити проникнення в аудиторії вчень французьких просвітителів з їх ідеями рівності всіх людей від народження, їх природне право на життя, безпеку і щастя. Все це відбилось в третьому Університетському статуті, прийнятому у 1835 році. Почалось реформування юридичного факультету. Змінилась не тільки кафедральна структура, а й підхід до викладання та підбору навчального матеріалу. Головними предметами мали стати тільки науки, які містили «позитивне» законодавство і деякі історичні аспекти права. Основний акцент робився на російське право [5, с. 135]. Але наукові інтереси викладачів університетів часто виходили за межі російського права. Ординарний професор юридичного факультету Харківського університету Д.І. Каченовський (1827-1872) займався вивченням міжнародного права, опублікувавши близько 40 наукових праць, серед яких особливу цінність

мають: «Історичний огляд стану міжнародного права про володарювання над морями» (1849), «Успіхи науки міжнародного права в Німеччині і Англії» (1856), «Погляд на історію політичних наук» (1857), у 1866 р. створив «Курс міжнародного права». У 1862 році на науковій міжнародній конференції в Лондоні він висловив думку про необхідність кодифікації міжнародного права. Другим напрямком його наукової діяльності був розвиток морського права і його особливого аспекту – боротьби з каперством (від голландського “*karpen*” - захоплювати), простіше – морським грабіжництвом під час воєнних дій. У 1856 році каперство було заборонене міжнародним морським правом, але на практиці захоплення суден продовжувалось. Вчений пропонував встановити міжнародні механізми покарання каперів.

Ще один напрямок наукової діяльності харківських професорів – історія європейських державних інституцій. Яскравим представником цього напрямку був М.Н. Петров (1826-1887). У 1848 він захистив магістерську дисертацію «Цивілізація галло-франков во времена Меровингов», у 1850 р. вийшла робота «О характере государственной деятельности Людвига XI». У 1858-1860 роках Михайло Назарович стажувався у ряді європейських університетів, а результатом стажування стала докторська дисертація «Новейшая национальная историография в Германии, Англии, Франции», захищена у 1865 році при Московському університеті.

Історією європейських держав нового часу займався Бернгард Йосипович Райт (1770-1824). Екстраординарний професор на кафедрі прав іноземних народів Харківського університету, він викладав приватне, публічне і народне право з 1815 по 1820 рр., а з 1813 р. – приватне право франків, німців та англо-саксів, а також новітнє загальнонародне право на кафедрі «правъ знатнейшихъ какъ древнихъ такъ и нынешнихъ народов» [5, с. 9].

Школу канонічного права у Харківському університеті представляв професор Зернін О.П. (1821-1868). Після закінчення у 1844 р. Головного педагогічного інституту у Санкт-Петербурзі, був залишений на кафедрі російської історії. У 1864 р. захистив магістерську дисертацію «Об отношении Константинопольского патриарха и русской иерархии», з 1847 р. – ад'юнкт філософського факультету Харківського університету, викладав статистику і всесвітню історію. У 1849 р. був переведений на кафедру російської історії, читав лекції на історичному і юридичному факультетах. У цьому ж році

захистив докторську дисертацію «Об учреждении в России патриаршества». Крім основних курсів, він читав декілька авторських спецкурсів прагнув таким чином збудити у студентів бажання до самостійного наукового дослідження.

Студентів-істориків і юристів Олександр Петрович привчав працювати із архівними матеріалами. При його клопотанні і за підтримки керівництва університету губернські власті дозволили студентам знайомитись зі справами, що зберігались в архівах губернської канцелярії, дворянських зборів, губернського правління, кримінальної і цивільної палат. Вчений сподівався, що зацікавить молодь декількома науковими напрямками: історією Слобожанщини, історією місцевого права і судочинства і, звичайно, домагався розширення його улюбленої теми – історії російсько-візантійських відносин в історико-юридичному аспекті.

У 1851 році рада професорів Харківського університету висловила думку про необхідність видання «учено-літературного журналу в котором могли бы помещать свои труды как профессора, так и студенты университета» [5, с. 78]. Але коли питання було винесено на голосування на засіданні ради, то більшість проголосувала проти видання. Лише через значний проміжок часу стали видавати «Ученые записки Харьковского университета».

Слід сказати, що існував і негативний погляд на стан університетської науки взагалі і юридичної зокрема. М.Ф. Де-Пуле, педагог і письменник, в статті «Харьковский университет и Д.И. Каченовский», яка була надрукована у «Вестнике Европы», 1874 р., № 1, писав: «Кроме отдельных сочинений, большей частью магистерских и докторских диссертаций, почти всегда скромных размеров и еще более скромных по внутреннему достоинству, профессорская деятельность почти ничем не проявлялась. Труды профессоров в современной журналистике были всегда редким явлением» [6, с. 75].

Політичний внесок в розвиток вищої юридичної освіти ХІХ століття, зробили вчені-практики Київського університету Святого Володимира, заснованого у 1834 році. Одним із перших науковців юридичного факультету названого університету став брат відомого польського поета Адама Міцкевича – Олексій Міцкевич. По закінченню навчання у Віленському університеті, він розпочав викладання у Волинському ліцеї (1829) курсів римського та цивільного права, після чого був призначений на кафедру римського права Університету, на якій залишався до 1838 року. У своїй книзі «История

Императорского университета Св. Владимира» М. Владимирський-Буданов говорить, що О. Міцкевич був: «профессоръ даровитый и по своим сведениямъ стоялъ в уровень с тогдашнимъ состояніемъ правоведения въ Европе» [1, с. 127]. Разом з О. Міцкевичем до викладацького складу юридичного факультету ввійшов не менш талановитий науковець – професор Гнат Данилович, який мав досвід викладання у Варшавському та Петербурзькому університетах, а у Віленському університеті протягом п'яти років читав досить складні курси на кафедрі російського цивільного та кримінального права та польсько-литовських законів. З професором О. Міцкевичем Г. Данилович створює підґрунтя для формування наукової юридичної думки ХІХ століття, базуючись на класичних підходах до трактування правових вчень. Він досліджує і видає пам'ятники литовсько-руського права та матеріали до історії Литви, Білорусії та України. Середина ХІХ століття стала часом проведення системи реформ у Російській Імперії, а це передбачало створення нової юридичної еліти, яка була б вихована в дусі нового законодавства. Михайло Михайлович Сперанський – російський вчений і державний діяч, законотворець, на якого була покладена місія укладення нового Зводу Законів Російської Імперії, звернув увагу на проблему відсутності необхідних спеціалістів. Її вирішення вбачалось у створенні нової науково-практичної школи правознавства, до якої увійшли кращі випускники юридичних факультетів і духовних академій.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна відзначати, що у першій половині ХІХ ст. склались наукові напрями вітчизняної юриспруденції, які спирались на класичні дослідження вчених західних країн. Розробка національних підходів до вивчення юридичних проблем стає актуальною тільки після прийняття Другого університетського статуту з початком реформування законодавчої сфери. Необхідність отримання високоякісних спеціалістів, вихованих на нових законах, змушувала оновлювати бачення організації вищої юридичної освіти, як інструменту наближення до європейських стандартів і активно працювати в науковій галузі.

Література

1. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / по поручению Совета Ун-та Св. Владимира. Т. 1. Университет

Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – С.127

2. Высочайше утвержденный устав Императорского Харьковского Университета // Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года. – 1830. – Том 28, типография II отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии. – С. 589.

3. О преподавании естественного права // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1834. – Ч. 1, типография Императорской Академии Наук. – С. 5.

4. Покидченко М.Г. Йозеф Ланг - новое имя в истории российской науки // Вестник Российской академии наук. – 1994. – Т. 64, № 3. – С. 267.

5. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования, 1805-1905. История факультета ; биографический словарь профессоров и преподавателей / под ред. : М. П. Чубинского и Д. И. Багалея. – Харьков : Издание университета, 1908. – 309 с.

6. Де-Пуле М. Харьковский университет и Д. И. Каченовский / М. Де-Пуле // ВЕ. – 1874. – № 1. – С. 75–115; № 2. – С. 565–588.